

מבוא

עופר סיטבון

הכרך השלישי של "מעשי משפט" רואה אור בסיומם של חבלי לידה ממושכים. קבלת הפנים לה זכה כתב-העת בפרק הזמן שחלף מאז יציאת הכרך הראשון מלמדת שהופעתו מהווה בשורה משמחת לקהילת המשפטנים החברתיים בישראל. מאמרי כתב-העת מצוטטים בפסיקת בתי-המשפט ובכתיבה האקדמית; רבים מהם נלמדים בקורסים שונים בבתי-הספר למשפטים ברחבי הארץ; והקליניקות המשפטיות נעזרות בהם לחיזוק ההיבטים התיאורטיים של העבודה המעשית. השפה של עריכת-הדין החברתית-ציבורית הולכת ותופסת, אפוא, את מקומה הראוי בשיח המשפטי הקיים, והכרך השלישי של "מעשי משפט" מבקש להעמיק מגמה מבורכת זו.

רבים מהמאמרים המתפרסמים בכרך זה עוסקים בשאלת ה"קול" במשפט. מלבד נטייתו המובנית להכרעה דיכוטומית, השיח המשפטי הוא, ברגיל, גם הומוגני למדי: אוננו כרויה לקולות מסוימים יותר מלאחרים. אחד מתפקדיהם החשובים של עורכי-דין חברתיים-ציבוריים הוא לאתגר את גבולות השיח ולהרחיבם על-ידי חשיפתו של בית-המשפט (ובמידה פחותה, גם של רשויות אחרות) למגוון הקולות הייחודיים הבוקעים מגרונותיהן של קבוצות מיעוט. ההתמודדות לקולות אלו מאפשרת לשופטים ללמוד להכיל אותם ולבסס באמצעותם אמירות שיפוטיות אמיצות וחדשניות. שאלת ה"קול" – תרגום הסיפורים האנושיים לתבניות משפטיות – מקיפה היבטים מגוונים, ובכללם: באילו אופנים ניתן ביטוי משפטי – "קול" – לפגיעה, אישית או קולקטיבית? אילו קשיים ניצבים בפני אוכלוסיות מוחלשות המבקשות להשמיע את קולן במערכת המשפט? כיצד יכולים עורכי-דין חברתיים-ציבוריים לסייע בכך? אלו מחירים כרוכים בייצוג זה? כיצד יכול וצריך המשפט להתמודד עם שתיקה? מבלי למצות כמובן את מכלול השאלות שסוגיות אלה מעוררות, אנו מקווים שהכרך הנוכחי יספק לקהילת המשפטנים החברתיים כלים ותובנות חשובים, תיאורטיים ופרקטיים.

בפתח הכרך מופיע תרגום למאמרם הקלאסי של **פלוטניר, אייבל וסאראט**, Naming, Blaming, Claiming. מאמר יסוד זה בתחום הסוציולוגיה של המשפט שגור מזה שנים על לשונם של רבים מעורכי-הדין החברתיים בישראל, וכעת, 30 שנה לאחר שהתפרסם לראשונה, הוא זוכה סוף-סוף לתרגום לעברית. המאמר מציע מסגרת מושגית מועילה להבנת שאלת היווצרותם של סכסוכים והשתנותם, החל משלב מתן השם (naming), דרך שלב הטלת האשם (blaming) וכלה בשלב העמידה על הזכות (claiming). המאמר מאיר את הגורמים המרוכבים, המבניים והסובייקטיביים, המשפיעים על אופני התהוותם של סכסוכים, ומזכיר לנו גם שמספר הסכסוכים המגיעים בסופו של דבר לביורר משפטי, בוודאי מכלל אלו שבהם מעורבת אוכלוסיה מוחלשת, הם רק קמצוץ מתוך שלל הסכסוכים המתגלעים בחברה נתונה. עובדה זו מעניקה נקודת מבט חדשה ביחס לטענה השגורה בדבר "משפטיזציה" גוברת של החברה.

פרופ' דפנה ברק-ארז מספקת תובנות מעניינות על אודות התמה המוצגת במאמרם של **פלוטניר, אייבל וסאראט**, בניסיון להעריך את השפעת המודל המוצע על-ידיהם בקידומו של שינוי חברתי. ראשית, היא מבחינה בין המישור האישי, שבו מתמקד המאמר, לבין המישור החברתי

הכללי, שגם בו יש כוח רב לתהליך מתן השם, הטלת האשם והעמידה על זכות. בנוסף, היא מצביעה על מגבלות המודל, הן לאור קיומם של מצבים שבהם התהליך האמור אינו מתרחש בשלמותו בשל קיומם של שניים בלבד מתוך שלושת יסודותיו (למשל, כאשר מתקיים תהליך של מתן שם ועמידה על זכות, בלא הסכמה חברתית לגבי קיומה של האשמה); והן לאור מצבים שבהם התיאור שהמודל מספק מתגלה כחסר (למשל, במקרה של צורך העמידה על הזכות מעדיף הנפגע מאבק ציבורי על פני מאבק משפטי). עם זאת, גם ההכרה בקוצר-ידו של המודל תורמת להבנתנו את אופיו של ההליך המשפטי.

המתח בין המיקוד פנימה (zoom in) והחוצה (zoom out) בשדה המשפטי החברתי עובר כחוט השני לאורך מאמרי הכרך. בשונה משני המאמרים התיאורטיים-כלליים הפותחים את הכרך, חלק ניכר מן המאמרים האחרים עורכים דיון ממוקד יותר בייצוגן של אוכלוסיות מוחלשות ובנגישותן למערכת המשפט. מאמרו של עו"ד הדר דנציג-רוזנברג ויפעת פרדר הוא דוגמה טובה לכך. המאמר מבוסס על פעילותה של הקליניקה לסיוע לנפגעות אלימות באוניברסיטה העברית, והוא דן בדילמות המורכבות המתעוררות בייצוג נפגעות אלימות במשפחה מקרב קבוצות מיעוט תרבותיות. הכותבות מציעות לאמץ מודל של עריכת-דין חברתית "רגישת-תרבות" המבוסס, בין השאר, על תורת המשפט הטיפולית ועל ראיית המשפט כבעל ערך תרפויטי. המודל ממחיש את הצורך להטמיע תובנות אלו במסגרת החינוך המשפטי והקליני באופן שעורכי-הדין לעתיד ייחשפו אליהן.

נקודת המוצא למאמרה של ד"ר דנה פריבך-חפץ היא פעילות של הקליניקה למשפט ורווחה באוניברסיטת תל-אביב, במסגרת פרויקט ייחודי של סיוע לדרי-רחוב צעירים במרכז יום של עמותת "עלם". ייחודו של המאמר בכך שהוא בוחן את עריכת-הדין החברתית ויחסי הגומלין שלה עם האוכלוסיות שלמענן היא נעשית, לאור האידאולוגיה והפילוסופיה של "חסד חילוני" שאותו פיתחה הכותבת. לדעתה, לא רק שהאינטראקציה הבינאישית בין עורכת-הדין ללקוח המוחלש יכולה להעצים אותו, אלא שהיא מהווה הזדמנות גם עבור עורכת-הדין: מפגש בלתי-אמצעי עם הזולת שבאמצעותו מתגלה כיצד החסר ואהבת האדם יכולים להעשיר את חייה ולהוות אפיק לביטוי ולחיוזוק העצמיות, באמצעות ערך הנתינה ומתוך היכרות עם שונותו של הזולת.

עו"ד רוני רוטלר ורונון גיל מפנים זרקור ראשון מסוגו לאוכלוסיה ייחודית – הקהילה האוטיסטית בישראל. באמצעות תיאור סיפורו של רונון גיל, אוטיסט שאובחן לראשונה בגיל 36, מתאר המאמר את המאבק הייחודי למען הכרה בזכויות האוטיסטים, הנשען על תפיסה עשירה ומורכבת של שונות אנושית, תפיסה שרואה את האוטיזם כספקטרום של התנהגויות ולא כעניין בינארי של נורמטיביות/חריגות. המאמר מתאר יפה גם את השותפות שנוצרה בין רונון לבין הקליניקה המשפטית לזכויות אנשים עם מוגבלויות באוניברסיטת בר-אילן, אליה פנה במסגרת מאבקו למימוש זכויותיו, שותפות שחרגה מגבולות היחסים הרגילים שבין עורכת-דין ללקוחה.

עורכות-הדין שרון ציונוב, רעות רוזנר ושרן רייכנברג מהקליניקה לייצוג בני נוער באוניברסיטה העברית, מציגות את הדילמות המלוות את ייצוגן של נערות בהליכים שוללי חירות הננקטים נגדן. המאמר מבקר את הגישה הפטרנליסטית השלטת, המשתיקה את קולן של הנערות, ומנתח באופן ביקורתי את מעמדם של קטינים בבית-המשפט לנוער. לאחר הצגת הלכטים השונים הכרוכים בייצוג, מציעות הכותבות לאמץ מודל ייצוג רגיש-מגדר, שישתף את הנערות בקבלת ההחלטות הנוגעות להן.

על רקע פרשת האפליה העדתית בעמנואל, שבה ייצג את העותרים, בוחן ד"ר אביעד הכהן במאמרו את החסמים הייחודיים הניצבים בפני הניסיון לייצג את האינטרסים של האוכלוסייה החרדית בישראל, ובעיקר של הקבוצות המוחלשות מתוכה, בפני מערכת המשפט האזרחית. העובדה שחסמים אובייקטיביים וסובייקטיביים מקשים על ייצוג אוכלוסיה זו, מתבלטת בפרט על רקע המתחים החברתיים המתעצמים המלווים בשנים האחרונות את יחסי החרדים עם בתי-המשפט. המאמר קורא לפיתוחם של כלים משפטיים רגישים שיאפשרו לקדם את מימוש זכויותיהם של האזרחים החרדים בבתי-המשפט האזרחיים.

מאמרם של עו"ד יעל ברדה ועו"ד גלעד ברנע עוסק באחת ההצלחות הגדולות של עריכת-הדין החברתית-ציבורית בשנים האחרונות: המאבק לביטול החוק המתיר את הפרטת בתי-הסוהר. הכותבים, שנמנו על צוות עורכי-הדין שהגישו את העתירה שהובילה לביטול החוק, מנתחים במאמרם את האסטרטגיה שננקטה בעתירה, את מחיריה ואת השלכותיה על המשך המאבק, המשפטי והציבורי, בתהליכי הפרטה המתרחבים והולכים. המאמר מצביע על המתח הדיאלקטי שבין הגישות תומכות-השינוי-החברתי העומדות בבסיס עריכת-הדין החברתית-ציבורית, ושמכוחן פעלו הכותבים, לבין תורת המדינה השמרנית שאותה נאלצו להציג בעתירה כדי להצליח לשכנע את בית-המשפט לקבל את העתירה. ההתמודדות עם מתח זה מאפיינת לא פעם מאבקים לתיקון חברתי, ומתחדדת במיוחד במאבקים משפטיים, אשר מטבעם ככולים, במידה רבה, לשפה ולפרקטיקה המשפטיות. מאמרו הקצר של עו"ד אפי מיכאלי עוסק אף הוא בפרשת הפרטת בתי-הסוהר ובלקחים שקהילת העותרים הציבוריים יכולה ללמוד ממנה. לדעת הכותב, שאף הוא ייצג את העותרים, העתירה מצביעה, בין השאר, על התרומה החשובה של שיתוף פעולה בין העותר הציבורי לבין הקהילה האקדמית לניהולם של מאבקים ציבוריים עקרוניים בבית-המשפט.

פסק-הדין הנודע בפרשת קעדאן הוא אבן-דרך בולטת נוספת של עריכת-הדין החברתית-ציבורית בישראל. העשור שחלף מאז מתן פסק-הדין מעניק לנו פרספקטיבה מעניינת ביחס למידת הצלחתו לקדם את השינוי החברתי. בכרך זה מובאים שני מאמרים המנתחים את פסק-הדין בהתייחס לשתי תפיסות שוויון שונות. ד"ר יוסף ג'בארין מבקר את פסק-הדין על התייחסותו לעותרים כאל שני פרטים המבקשים לשפר את איכות חייהם, בהתעלם מהשתייכותם הלאומית. לטענתו, גישה ליברלית זו הינה צרה מדי ואין בכוחה לקדם את השוויון של אזרחי ישראל הערבים. במקום זאת מציע ד"ר ג'בארין לאמץ תפיסת שוויון טרנספורמטיבית-קבוצתית שתביא בחשבון את השתייכותו הקבוצתית של היחיד, על היבטיה ההיסטוריים. במאמר תגובה קצר, טוען ד"ר יעקב בן-שמש כי אימוץ תפיסת השוויון הליברלית עדיף, הן מנקודת מבטו של הפרט והן מנקודת מבטה של החברה. לדבריו, התמקדות בלעדית בהשתייכות הלאומית פוגעת בחירותו של היחיד, אך לא פחות מכך – מצמצמת גם את מגוון הזהויות הקולקטיביות הפוטנציאליות שיכול להתקיים בחברה.

בהמשך למאמרים שהופיעו בכרכים הקודמים של "מעשי משפט", גם מאמרו של עו"ד ערן גולן עוסק במציאות הקשה המתקיימת בשוק העבודה הישראלי בעשורים האחרונים. המאמר, שזוכה בפרס גולדברג מטעם האגודה הישראלית למשפט העבודה, מתמקד באחד ההיבטים הבעייתיים ביותר של המציאות התעסוקתית בישראל: שאלת ההפרה השיטתית של זכויותיהם של עובדי-הקבלן. הוא מנתח את השתלטותו של ההיגיון הכלכלי של דיני המכרזים על משפט העבודה, ומציע להוסיף לארגז הכלים של עורכי-הדין החברתיים גם את השימוש באמצעים

מנהליים מגוונים. עם זאת, כפי שכותב גולן, כלים אלו אינם יכולים להוות תחליף להתארגנות עובדים דמוקרטית.

מאמרו של עו"ד רוני קציר בסוגיית הרכב סל-הבריאות ועדכונו ממשיך אף הוא דיון שהחל בכרך הקודם, על אודות מגמות ההפרטה במערכת הבריאות. טענת המאמר היא כי השיח בנושא זה, כפי שעלה מן הדיון הציבורי בשאלת הכללת רפואת-השיניים בסל שירותי הבריאות, מתאפיין בהתמקדות בשיקולים הרפואיים והכלכליים, תוך "שיסוי" הקבוצות המוחלשות השונות הנזקקות לשירותי הסל זו בזו. המאמר קורא לחשיבה מחודשת על מבנהו של סל שירותי הבריאות ועל אופן עדכונו, באמצעות הוספתם של שיקולים חברתיים למשוואה. כך תתאפשר חלוקה הוגנת, שוויונית ודמוקרטית יותר של משאבי הבריאות, ברוח ההבטחה הגלומה בחוק ביטוח בריאות ממלכתי, התשנ"ד-1994.

חותם את הכרך מאמרה של ד"ר יופי תירוש. המאמר, שנכתב בעקבות הסרט הצרפתי "לאהוב אותך מאז" (2008) ומבוסס על הרצאה שניתנה במסגרת הכנס השנתי השני על עריכת-דין ציבורית-חברתית בישראל, מציג הרהורים על אודות מקומה של השתיקה במשפט. הסרט מציב במרכזו את סיפורה של אישה שהורשעה ברצח בנה ובוחרת שלא להסביר במילים את המניע למעשה – לא במהלך ההליך הפלילי שבו התבררה אשמתה וגם לא לאחריו – בשל חוסר אמון ביכולתו של השיח המשפטי להכיל את מורכבות הסיטואציה שבה הייתה נתונה. באמצעות הדיון בסרט מבקש המאמר למפות את סוגי השתיקה השונים במשפט, ומציע למשפטנים לגלות צניעות למול הבחירה של הזולת למימוש האוטונומיה, שלה או שלו, באמצעות השתיקה דווקא.

בכרכים הקודמים, גם הפעם משולבות עבודות אמנות לצד מאמרי כתב-העת. הפעם נאצרו העבודות על-ידי חברי קבוצת האמנים "סלה-מנקה", דייגו רוטמן ולאה מאאס. הקבוצה פועלת משנת 2000 בתחומים שונים – פרפורמנס, וידאו ומיצב. הקבוצה גם הציגה, אצרה, והופיעה בפסטיבלים ובמרכזי אמנות שונים בארץ ובחו"ל. היא הוציאה לאור את כתב העת לאמנות עכשווית "הערת שוליים", אצרה את אירועי "הערה" לאמנות עכשווית וכיום היא מנהלת את "מעמותה" במרכז האמנות ומדיה על שם דניאלה פסל, מרכז לעשייה, מפגש, מחקר ותצוגה הממוקם בעין כרם בירושלים. הדימויים האמנותיים שנבחרו והטקסט האוצרותי המלווה אותם מציעים אפשרויות קריאה נוספות, לעתים מפתיעות, במאמרים השונים. אנו מקווים שנקודות ההשקה האפשריות שבין אמנות ביקורתית לבין משפטנות חברתית תגברנה את המודעות אליהן בקרב שתי הקהילות – האמנים והמשפטנים.

שיח עריכת-הדין החברתית-ציבורית בישראל הולך ומתפתח. הסוגיות שנדונו במאמרים השונים המופיעים בכרך זה משקפות התלבטויות ודילמות יומיומיות שהן מנת חלקם של משפטנים חברתיים רבים, ואנו מקווים שהעיסוק בהן, ובשאלות רבות נוספות, ימשיך ויעמיק גם בכרכים הבאים של "מעשי משפט".

דבר האוצרים

עריכה של סדרת דימויים במתכונת של תערוכה תלוית-מקום (site-specific) לגיליון של כתב-עת חברתי למשפטנים שעוסק בנושאים שונים בתחום: זהו האתגר שהצבנו לעצמנו כשנפגשנו לראשונה עם עופר סיטבון, עורך כתב-העת. עופר פנה אלינו בחיפוש אחרי דימוי מתוך עבודתנו, אך מתוך נטייתנו להתייחס להקשר של המוצג האמנותי כאל חלק בלתי נפרד ממנו, הצענו לו

בחזרה אוצרות כוללת לכל הכרך. קראנו את המאמרים וניסינו "להעיר" עליהם, להוסיף רובד נוסף של פרשנות חזותית. הדימויים שנבחרו הם בחלקם תיעוד של מיצגים, צילומים או דימויים מתוך עבודות וידאו, בעלי נרטיבים משל עצמם. החיבור בין אמנות לבין מאמרים אקדמיים בכרך הנוכחי הוא הזמנה לקרוא את הגיליון אחרת, להתבונן בו. הקשר בין הדיון בנושאים משפטיים לבין ה"דימוי" הוא דיאלוג בין שתי פרקטיקות שונות של פרשנות או של ביטוי אסתטי. זוהי הצעה למסע קצר בין שני שבילים מקבילים, המצטלבים לפעמים.